

B. M. ШАМРАЄВА

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В МОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проведено аналіз основних філософських підходів і теоретичних концепцій щодо визначення поняття модерного суспільства, проблем розвитку державного управління в добу домодерну та модерну. Окреслено принципи, основні цінності, на яких будеться модерне суспільство, визначено принципи розвитку системи державного управління в епоху модерну.

Ключові слова: епоха модерну, модерне суспільство, державне управління.

Analysis of the basic philosophical approaches and theoretical concepts regarding the definition of modern society, the problems of governance in the day to modern, modern and postmodern. The principles, core values on which the modern society, defined the problem in the development of public administration in the modern era.

Key words: modern era, modern society, public administration.

Проблеми розвитку модерного суспільства опинилися в центрі жвавих інтелектуальних дискусій у середині минулого століття. За недовгі історію вживаній термін “модернізація” перетворився з наукового терміна на широко вживаний вираз. У рамках даної публікації автор звертається до розгляду теорії модернізації з метою визначення змісту поняття й відстеження в історичній ретроспективі особливостей відповідної суспільно-політичної практики.

Макропроцес переходу від “традиційного” укладу життя до “модерного”, від аграрного типу господарювання до індустріального з відповідними структурними змінами економічних, політичних і соціальних інституцій, вважався необхідним етапом прогресивного розвитку і, відтак, бажаним, але в останні десятиліття зазнає жорсткої критики. Сучасна соціально-філософська думка наполягає на перевизначенні самих понять “модерн”, “модерне суспільство” і “традиційне суспільство”, у зв’язку з чим виникає питання про доцільність соціальних змін у напрямку від “традиціоналізму” до “модернізму”.

Сутність та особливості різноманітних способів владарювання, реалізації владних ресурсів, того як функціонує поле “панування і підкорення” і йде виробництво технологій влади, проблеми трансформації владних зв’язків за умов модерного, постмодерного, інформаційного суспільства виступають предметом глибоких досліджень соціологів, політологів, філософів, фахівців з державного управління. Серед найбільш значущих концепцій влади ХХ ст. слід відзначити фундаментальні праці М. Вебера, П. Бурд’є, П. Сорокіна, М. Фуко, О. Тоффлера, Н. Лумана, Е. Гіddenса, Х. Ортеги-і-Гассета, Ю. Габермаса.

Розробка визначененої проблематики в ХХ – на початку ХХІ ст. відбувалася в основному в рамках філософської та соціологічної наук, і через це поза увагою науковців залишилося багато проблем, що пов’язані із проблематикою розвитку та функціонування системи державного управління у зазначений період.

Метою даної публікації є аналіз основних теоретичних концепцій і підходів до розвитку системи державного управління в модерному суспільстві.

Виходячи з аналізу поглядів соціологів та філософів XIX – початку ХХ ст., під модерним устроєм суспільства розуміють, по-перше, індустріальний (сучасний) тип суспільства, що склався до XVII-XVIII ст. і розвивався в XIX і першій половині ХХ ст.; по-друге, властивий цьому періоду спосіб самосвідомості культури, “проект модерну” Ю. Габермаса.

Модернізація суспільства мала неоднозначні наслідки для його розвитку. З одного боку, були створені надзвичайні можливості реалізації індивідуальних життєвих проектів, з іншого – це обернулося історично безпрецедентним протистоянням людини і суспільства, викликаним ослабленням групових цінностей (аномією, за визначенням французького соціолога Е. Дюркгейма).

Проблеми державного управління в добу модерного суспільства вичерпуються питанням: якщо людина живе в неминуче технологізованому і бюрократизованому світі, то де в ньому знайдеться місце конкретного різноманіття людського життя?

Ідеологія модерну відстоює тезу, що виникло нове ставлення людини до світу – відношення суб’єкта до об’єкта, “коли суще в цілому інтерпретується і оцінюється від людини і по людині” [1, с. 50]. Наслідком такої світоглядної позиції стала поява нового способу інтерпретації буття – відтворення картини світу.

Новоєвропейська картина світу включає три основні ідеї: природу, особистість, культуру [2]. Під природою розуміється все існуюче, включаючи й людину, те, що визначається універсальним природним законом і може бути вивчено в досліді та раціонально пояснено. У понятті особистості отримує остаточне оформлення образу людини, що виник в епоху Відродження. Особистість, суб’єкт – це людина, що розвивається на основі власних обдарувань та ініціативи. І, нарешті, культура, розглядається як сфера самостійної творчості людини, в якій вона може ставити собі цілі на власний розсуд.

Таким чином, з XVIII ст. людська діяльність розуміється і здійснюється як культура. Головним змістом цього проекту є прагнення до максимальної раціональності всіх сторін життя. Світський і раціоналістичний характер культури Нового часу втілився в диференціації ціннісних сфер науки, моралі, мистецтва та їх автономізації по відношенню до повсякденної практики (раніше їх сутнісна єдність гарантувалася релігією) [1, с. 45].

Сформульований філософами Просвітництва культурний проект модерну полягав у тому, “щоб неухильно розвивати науки, універсалістські основи моралі і права та автономне мистецтво зі збереженням їх свавільної природи, але одночасно і в тому, щоб вивільнити накопичені таким чином когнітивні

потенціали з їх виших езотеричних форм і використовувати їх для практики, тобто для розумної організації життєвих умов” [1, с. 45].

Надії просвітителів на те, що науки і мистецтва автоматично будуть сприяти не тільки підкоренню природи, а й розумінню світу і людини, морального вдосконалення, справедливості громадських інститутів і навіть людському щастю, були надмірними.

Уже XIX ст. внесло істотні корективи у сформований раніше образ культури. Початок поклав романтизм. Другу тенденцію можна позначити як початок кризи ціннісних основ класичної європейської культури, що знайшло відображення в явищах нігілізму і декадансу.

Культура XIX ст. у цілому розвивалася ще в межах раціоналістичної та універсалістської моделі модерну. Разом з тим, з'явилася низка нових тенденцій, які мали повністю реалізуватися вже в ХХ ст. До них відносяться:

– демократизація культури, що реалізувалася, по-перше, у включенні повсякденності до числа цінностей культури, в процесах швидкого розширення сфери життєвого побутування мистецтва; по-друге, в доступності результатів культурної творчості все більшому колу людей, завдяки розвитку системи освіти, появлі засобів масової комунікації, публічних музеїв, регулярних загальнодоступних виставок;

– виникнення іраціоналістичних і міфологізаторських схем інтерпретації культури (наприклад, концепція “вічного повернення” у Ф. Ніцше);

– відхід від європоцентристської моделі культури, відкриття нових культурних світів (орієнталістські теми в романтиков, вплив японського живопису на імпресіоністів).

Еволюція культури, помножена на соціально-політичні катаклізми початку ХХ ст. (Перша світова війна 1914 – 1918 рр., революції в Росії, Німеччині, Угорщині, розпад великих імперій і створення нових держав, фашистські перевороти в Італії і Німеччині), зумовили кризу новоєвропейської картини світу. У зв’язку з цим знову актуалізуються пошуки нових образів культури і людини.

Е. Гідденс інституційний вимір модерну визначає за п’ятьма основними інститутами:

– капіталізм, що характеризується товарним виробництвом, приватною власністю на капітал, найманою працею і класовою системою;

– індустріалізм, що використовує енергетичні ресурси і машини для виробництва товарів. Вплив індустріалізму не обмежується сферою споживання, він впливає на інші сфери життя — транспорт, комунікації, побут;

– нагляд — нова характеристика, визначена Мішелем Фуко. Це здатність спостерігати за поведінкою підданих;

– контроль за інструментами насильства;

– національна держава, що радикально відрізняється від форм державності, епохи домодерну. Для дослідників сучасності ХХІ ст. більше робиться акцент на національній державі, ніж на суспільстві.

П. Штомпка визначив функціонально-організуючі принципи модерну таким чином:

Індивідуалізм. У суспільстві остаточно затверджується центральна роль індивіда, який: а) звільняється від обов'язкових групових зв'язків; б) самостійно обирає соціальний колектив; в) самостійно визначає свої дії і несе особисту відповідальність за власні вчинки, успіхи і прорахунки.

Диференціація. Ця характерна риса властива для сфери праці і послуг, де виникає багато спеціалізованих занять і професій, які потребують високого рівня освіти, компетентності і досвіду.

Раціональність. Цей принцип діяльності активно впливає на державне управління, звільнене від елементарного традиціоналізму бюрократії в цілому. Найважливіша роль у суспільстві належить нації як засобу пізнання та інструменту перетворення дійсності.

Економізм. Економіка перетворюється на домінуючу сферу життя суспільства, яка визначає динаміку інших сфер суспільних відносин і виступає основним регулятором соціально-політичних процесів.

Експансія, тобто здатність процесів і відносин сучасного типу поширюватися і підкоряті своїм закономірностям відсталі в розвитку периферійні країни світової системи.

Найбільш повне визначення модернізації дав у 1960-ті рр. Ш. Ейзенштадт: “Модернізація – це процес поступального розвитку суспільства в напрямку тієї соціально-економічної і політичної системи, яка сформувалася в Західній Європі і Північній Америці в період з XVII по XIX ст., потім поширилася на інші європейські країни, охопивши в XIX і XX ст. південноамериканський, азіатський і африканський континенти” [4, ст. 167].

Модернізація передбачає створення ринкового суспільства західного, тобто капіталістичного типу. Початок тому було покладено ще в епоху Реформації і досягло піку в епоху Просвітництва. У ті часи відбувається народження капіталізму, індустріального суспільства і нової, заснованої на раціоналізмі і протестантських цінностях, культури.

Теорія модернізації спирається на поняття соціального прогресу, бо передбачає, що всі суспільства, в яку б епоху вони не існували і в якому регіоні ні розташовувалися, залучені до единого, всепоглинаючого, універсального процесу сходження людського суспільства від дикості до цивілізації.

Культура “модерність” чотири століття поспіль визначає розвиток європейської цивілізації, ґрунтуючись на ідеї прогресу і загальнолюдських цінностях: демократичній політичній системі, економічній свободі, професійній майстерності, автономії особистості, інститутах громадянського суспільства і правової держави.

Невід'ємним елементом нового життя є зміна політичних відносин на основі поваги прав людини, встановлення принципу поділу влади, забезпечення свободи слова та всеобщого зачленення громадян до політичного процесу.

Змістовне ядро модернізації становлять раціоналізм, розважливість, урбанізація, індустріалізація та глобалізація.

У сучасній суспільній думці термін “модернізація” означає, з одного боку, механізм забезпечення здатності соціальних систем до вдосконалення, з іншого – складну сукупність соціально-економічних, культурних та політичних змін, що відбуваються в суспільстві [9, с. 238].

Вона охоплює всі сфери суспільного життя – економічну, соціальну, правову, політичну, культурну. Зміни в цих сферах є взаємопов’язаними й корелують одна одну [8].

У зарубіжних виданнях наголошується, що у власне політичній сфері модернізація характеризується становленням та зміщенням національних суверенних держав, правових структур державності, реального розподілу основних гілок влади, політичної демократії. Крім того, вона пов’язана з реальною активізацією політичної участі населення, розвитком багатопартійності та, зрештою, становленням і розвитком відкритих плюралістичних систем [5, с. 13].

Відомий зарубіжний дослідник С. Хантінгтон в одному з популярних геополітичних трактатів кінця ХХ ст. “Зіткнення цивілізацій” виокремив такі структурні політичні складові процесу модернізації: 1) раціоналізація влади; 2) диференціація соціальних, державних та громадянських структур; 3) підвищення рівня політичної участі [11, с. 40].

Натомість у Політологічному енциклопедичному словнику політична модернізація трактується як процес трансформації суспільства, що супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та активізацією політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах, менш розвинених [7, с. 364].

Для більшої наочності основних характеристик модерного та аграрного суспільств разглянемо таблицю.

Розглядаючи проблеми практичного втілення процесу модернізації суспільства і розвитку державного управління в цьому контексті, слід відзначити, що на сьогодні визначають такі моделі розвитку модернізації залежно від послідовності її розгортання: перша – Європи, Північної Америки й Австралії; друга – Росії, Японії, Туреччини, Балканських країн, можливо, Бразилії та Аргентини; третя – колоніальних і залежних периферій Азії, Африки й більшості країн Латинської Америки [12, с. 98–118].

Відмінність, а також схожість національних варіантів розвитку визначається не лише якісними показниками, а характером і механізмами становлення [6]. Країнам першого ешелону модернізації взагалі притаманне обмежене, довільне зародження індустріальних відносин (XIV – XIX ст.). Існувало також відносна синхронність визрівання основних формувальників передумов капіталізму – економічних, соціальних, правових, політичних і культурних. Була збережена послідовність взаємодії чинників: накопичення економічних і соціальних передумов – частково пов’язані з ними масштабні культурні зрушения (XVI–XVII ст.); на їхній основі політичні революції (XVII–XVIII ст.), що виявилося потужним стимулом для аграрної та індустріальної революцій (XVIII–XIX ст.).

Таблиця

Характеристика аграрного та модерного суспільств

<i>Вид суспільства</i>	<i>Аграрне</i>	<i>Модерне</i>
<i>Характеристика</i>		
Період виникнення	6 тис. років тому	250 років тому
Провідна сфера економіки	Сільське господарство	Промисловість
Провідну роль відіграють	Церква і армія	Промислово-фінансові корпорації
Соціальна структура суспільства	Відносно проста: невелика кількість статусів, ролей і розвинутих соціальних інститутів	Складна: розмаїття статусів і соціальних ролей, велика кількість розвинутих інститутів, як наука, освіта і т. д.
Статуси	В основному приписні	Зберігається частина приписних, але зростає кількість і роль набутих статусів
Соціальні групи	Переважно первинні (персоналізовані, з тісними зв'язками)	Переважно вторинні (неперсоналізовані, анонімні)
Розмір територіальних спільнот	Невеликі територіальні спільноти (села)	Великі територіальні спільноти (міста, урбаністичні агломерації)
Суспільний поділ	Незначний. Невелика кількість критеріїв розподілу праці, що базуються на статево-вікових параметрах	Більш досконала система розподілу праці, що базується на численних параметрах. Спеціалізовані процеси діяльності, послаблення людської солідарності
Цінності	Традиційно орієнтовані, релігійні	Зорієнтовані на майбутнє, світські
Культура	Однорідна: більшість людей поділяють загальні культурні цінності	Неоднорідна: існують численні субкультури, що дотримуються різноманітних норм і цінностей
Технологія, джерела енергії	Примітивна: ґрунтуються головним чином на м'язовій силі людей і тварин	Розвинута: ґрунтуються переважно на енергії машин і механізмів (пара, газ, електрика, атом)
Система управління	Примітивна: ґрунтуються на спадковій владі, правлінні старійшин	Складна: функціонують інститути управління, спеціальні органи управління
Соціальні зміни	Повільні	Швидкі
Основне місце поселення	Село	Місто
Соціальні відносини	Кровно-родинні, особистисні, довірчі. Особливе значення сім'ї, общинних цінностей	Товарно-грошові, знеособлені, анонімні
Соціальна стратифікація	Стани, касти	Класи
Соціальний контроль	Неформальний, спонтанні реакції, панування звичаїв	Формальний, формалізовані правові норми
Швидкість технічного прогресу	Мала	Велика
Масштаби воєн	Локально-територіальні	Світові

Миттєве запозичення готових моделей модернізації призвело до звуження кола осіб, на які блага політичного життя поширювалися. Так, навіть у північноамериканських Сполучених Штатах дуже повільно розширювалися межі соціальної групи, що виступала суб'єктом демократичного управління. Тим більше в рамках наступних ешелонів модернізації обмеженість “імітаційної” моделі демократизації стала очевидною [3].

Країни другого ешелону модернізації стартували пізніше: приблизно з кінця XVIII – до середини XIX ст. Межі трансформації суспільства тут інші. Внутрішні передумови значно менше визрілі, ніж у першому ешелоні, деяких із них узагалі не було. Створюється якісно нова ситуація. Класичний ланцюжок підготовки й проходження модернізації та забезпечення управління соціально-політичними процесами порушується. На перше місце виходить чинник політичної волі, істотно зростає роль держави як рушія та гаранта розвитку. Економічна та соціальна сфери також поводяться інакше. Розвиток відразу починається з великої промисловості, майже чи зовсім оминаючи мануфактурний період. Спочатку й “відразу” з’являється те, до чого Захід ішов століттями: розвиток важкої промисловості, залізниць. Увесь цей процес “вміщується” в надзвичайно стислий період (кілька десятиліть, щонайбільше століття). Тому в країнах другої хвилі немає часу на класичне первинне накопичення. Потрібне форсоване накопичення коштів, фактично – їхній перерозподіл, вилучення зі сфери сільського господарства, з усього суспільства (податки, жорсткіша експлуатація робітників). Звідси трансформація системи й механізмів управління, отже, й зростання соціальної напруженості як наслідок політичного диктату, системи жорстко централізованого управління. Демократія імітується.

Третій ешелон має і спільні риси з другим, й істотні відмінності. По-перше, ступінь відставання від “світового центру” тут іще більший, ніж у другого. Крім того, якщо країни другого ешелону розвивалися на національній основі, то на державах третього лежить величезний відбиток колоніалізму. Нарешті, країни, що розвиваються, модернізуються в епоху глобальних проблем людства, котрі перетворюються на об’єктивне обмеження розвитку молодих держав. Водночас “запізнілій” розвиток часто вирізняє: 1) вибіркове запозичення технологічних, переважно військово-промислових, досягнень Європи в обмін на вивезення сировини; 2) одночасне посилення експлуатації свого народу добуржуазними й певною мірою індустриальними методами; 3) зростання централізації та бюрократизації управління. Дивні поєднання елементів прориву та відставання часто відображалися в таких поняттях, як “часткова модернізація”, “розкол”, “хаотична модернізація” тощо.

Цей ешелон модернізації має на меті не осучаснення країни та суспільства, а отримання переваг постмодерного стану. Безумовно, навіть посилення постмодерністських орієнтацій відбувається неоднозначно: воно диференціюється для різних професійних і демографічних груп. У цій ситуації корисними стають не так разові рішення, як формування адекватного середовища, що підтримує тенденції демократизації суспільства.

Таким чином, модернізація – всесвітньо історичний процес, що узаконює інститути й цінності сучасності: демократію, ринок, освіту, розумне адміністрування, самодисципліну, трудову етику тощо. Якщо провести узагальнення сказаного вище, то модернізація – це в першу чергу культурне, в другу – соціально-економічне і в третю – політичне становлення сучасного європейського (а потім вже всіх інших) суспільств протягом останніх 400 років.

До Нового часу в Європі практика державного управління здійснювалася в умовах недостатньої диференціації суспільних інтересів та теоретичні уявлення про державне управління мали форму або мистецтва (концептуальних узагальнень практики), або філософії державного управління. Наприкінці XVIII – початку XIXст. до вивчення сутності державного управління стала приєднуватися спочатку економічна (У. Петті, А. Сміт та ін.), а згодом і політична наука. В. Вільсон – один із перших американських теоретиків державного управління, а згодом і президент США, описував цей процес так: “Наука державного управління – найпізніший плід того напрямку у політичній науці, яка почалася дві тисячі років тому”.

Література:

1. Габермас Ю. Модерн – незавершений проект / Ю. Габермас // Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 40–53.
2. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопромы философии. – 1990. – № 4. – С. 146–165.
3. Джохадзе И. Д. Демократия после Модерна / И. Д. Джохадзе. – М. : Праксис, 2006. – 112 с.
4. Добренькова В. И. Американская социологическая думка / В. И. Добренькова. – М. : Аспект Пресс, 1999.
5. Милецкий В. П. Российская модернизация: предпосылки и перспективы эволюции социального государства / В. П. Милецкий. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1997. – 128 с.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – С. 266.
7. Політичний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
8. Российская модернизация: проблемы и перспективы // Вопросы философии. – 1993. – № 7. – С. 3–4.
9. Сучасний словник із суспільних наук / О. Г. Данильян, М. І. Панов (ред.). – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
10. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993. – С. 41–63.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : АСП, 2003. – 603 с.
12. Шедяков В. Е. Менеджмент персонала в условиях переходного периода / В. Е. Шедяков, В. М. Соболев // Менеджмент в области инвестиций и персонала: особенности в переходной экономике. – Х. : Бизнес Информ, 1996. – С. 81–173.